

МОТИВАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ТЕРОРИЗМОМ

ДАНИЛЬЧЕНКО Юрій Брониславович - доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

УДК 343.9:323.28

DOI 10.32782/LAW.2020.3.12

Постановка проблеми

Однією з початкових ланок механізму злочинної поведінки виступає період формування мотивів злочину. При цьому, як усі ми розуміємо, під мотивом зазвичай визнають внутрішнє спонукання до того чи іншого вчинку. Його, тобто мотив, часто розглядають як безпосередню причину вчинення злочину. Можливо наголосити на тому, що вивчення мотиву відповідає на питання, чому людина чинить так чи інакше. Це, так би мовити, аксіома.

Мотив злочину, як наголошує І. О. Бандурка, взагалі розглядається як безпосередня внутрішня рушійна причина злочинного діяння, як-то: помста, користь, ревності, конкуренція, захист тощо. Мотив є елементом суб'єктивної сторони злочину і кваліфікуючою ознакою злочину, що може бути як пом'якшуючою, так і обтяжуючою обставиною під час визначення покарання. Термін «мотивація» вживається найчастіше у таких двох розуміннях:

- як система факторів, що спонукають активність людини й обумовлюють спрямованість її поведінки; до них належать такі психічні утворення, як потреби, мотиви, цілі, інтереси і т. ін.;
- як характеристика процесу, який забезпечує поведінкову активність на певному рівні, етапі чи стадії й у відповідній ситуації, інакше кажучи, мотивування [1, с. 101-102].

Проблема встановлення змісту мотивації особи, яка стає на шлях терористичної діяльності є вельми актуальною на цей час. Сучасне суспільство, при цьому не тільки українське, знаходиться постійно під загрозою нанесення терористичних атак у різних сферах і з різних сторін. Тому отримати відповідь на питання про те, що виступає мотиваційною складовою індивідуальної злочинної поведінки, яка пов'язана з вчиненням терористичного акту, є вкрай необхідним для людства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблемою мотивації та обумовлення терористичної діяльності свого часу займалися вітчизняні та зарубіжні дослідники, а саме: Ю. М. Антонян, В. С. Канцір, О. Ю. Конев, І. Лебедев, В. Пирожков, Л. М. Сукмановська тощо.

Нами, свого часу, у межах дисертаційного дослідження «Тероризм: феномен, детермінація, протидія» також піднімалась проблема мотивації терористичної діяльності, але стрімкий розвиток суспільства постійно тягне за собою і поновлення механізму індивідуальної злочинної поведінки, а разом з ним і змінює мотивацію такої поведінки. Іншими словами, мотивація терористичної діяльності постійно знаходиться в певному динамічному русі; постійно, певною мірою, «перероджується», внаслідок чого існує потреба поновлюва-

ти погляд на це питання і реалізовувати аналіз сучасної ситуації у сфері виникнення терористичної діяльності.

Мета статті

Метою наукової статті є з'ясування основного змісту мотивації індивідуальної злочинної поведінки, пов'язаної з тероризмом, та визначення характерних мотивів, які спонукають особу на вчинення терористичного акту.

Виклад основного матеріалу

Починаючи розгляд мотивації індивідуальної злочинної поведінки пов'язаної з тероризмом, вважаємо за доцільне проаналізувати вже сучасні точки зору на цю проблему.

Так, свого часу І. Лебедев наголошував на тому, що основні мотиви злочинної поведінки особи, яка вчинює діяння, пов'язане з тероризмом, напряду обумовлені світоглядом терориста; його інтересами, соціальними орієнтаціями; вмінням, навичками та звичками; наявністю стереотипів поведінки, установки тощо [2, с. 97]. Інший відомий кримінолог Ю. М. Антонян, досліджуючи сутність тероризму з точки зору кримінологічної та кримінально-правової науки, зазначив, що, як і безліч інших людських вчинків, мотивація тероризму має складний, багаторівневий, неоднозначний характер, а самі мотиви необхідно розрізняти залежно від особи й видової приналежності конкретного терористичного акту [3, с. 251].

Відомий дослідник у галузі юридичної психології доктор психологічних наук В. Ф. Пирожков під час круглого столу присвяченого проблемі феномену тероризму наголошував на тому, що терорист у момент вчинення терористичного акту видається собі мужнім, благородним, жорстоким, безкомпромісним борцем за справедливість. «Політичному» терористу здається, що в ім'я досягнення справедливості в його розумінні можуть і повинні приноситися в жертву життя інших людей. «Економічний» терорист переконаний, що

дії його конкурента є несправедливими й вимагають «крайніх заходів». «Психологічному» терористу здається, що суспільство не дозволило реалізувати закладені у ньому можливості, і він може «піти в небуття» невідомим, а здійснюючи терористичний акт, він не лише реалізує можливості влади над людьми, а й прославиться навіки своїм мужнім вчинком... У який би одяг не одягалися терористи, яку б мету не переслідували (політичну – захоплення влади, зміну суспільного устрою; моральну – досягнення «справедливості», яка не завжди правильно (хибно, неадекватно) ними розуміється; економічну – вбивство конкурентів; релігійну – обстоювання чистоти віри; психологічну – стати відомим, прославитися, залишити слід в історії тощо) – за всім цим стоять намагання відчути владу над людьми» [4, с. 33].

Один з відомих сучасних українських дослідників тероризму В. С. Канцір, на підставі аналізу суб'єктивних мотивів, якими, за висловлюванням самих терористів, керувались люди, які хоча б раз брали участь у терористичному акті, виділяє такі групи мотивів:

– меркантильні – терор, як і будь-яка інша сфера людської діяльності, є оплачуваною працею, відповідно, для певного кола людей це заняття – своєрідний спосіб заробітку;

– ідеологічні мотиви – більш стійкі, що ґрунтуються на збігу власних цінностей людини та її ідейних позицій з ідеологічними цінностями групи, організації чи політичної партії;

– мотиви перетворення, активної зміни мапи світу, що пов'язано з розумінням недосконалості й несправедливості сучасного світу та наполегливим намаганням покращити, перетворити його;

– глибинний мотив, коли насильство застосовується для утвердження особистої влади, через насильство терорист утверджує себе та свою особистість, набуваючи влади над людьми;

– мотив зацікавленості та привабливості терору як сфери діяльності; для пев-

ного кола осіб, особливо забезпечених і достатньо освічених, терор стає цікавим просто як нова, незвична сфера занять, їм до вподоби пов'язаний із тероризмом ризик розроблення планів, можливі деталі підготовки, тонкощі його здійснення;

– «товариські» мотиви емоційної прив'язаності в різних варіантах – від мотиву помсти за шкоду чи образу, завдану товаришам по боротьбі, одновірцям, родичам, соратникам у політичній діяльності тощо, до традиційної участі в терорі, тому що ним займається хтось із друзів, родичів, соратників тощо;

– мотив самореалізації (парадоксальний мотив); самореалізація, з одного боку, прерогатива сильних духом людей, найповніше розкриття особистості, її повна самовіддача, розчинення людини в терористичному акті, аж до самопожертви, однак, з іншого боку, така самореалізація – визнання обмеженості можливостей і констатація неспроможності людини, яка не знаходить інших способів вплинути на світ, окрім насильства та деструкції, така самореалізація призводить, як правило, до самознищення й означає насамперед визнання факту психологічної деструкції особистості [5, с. 298-299].

Graeme R. Newman та Ronald V. Clarke у своєму науковому дослідженні «Policing terrorism: an executive's guide» («Політика тероризму: посібник для керівників») виділили три основних мотиви терористичної діяльності. Перший визначається ними як *культурологічний*. Сутність цього мотиву полягає в тому, що за логікою терористів, будь-яке суспільство необхідно час від часу «збуджувати», тобто турбувати його. При цьому, найкращим шляхом такої турботи є кровопролиття. Другий – *раціональний*. Мова йде про те, що терор, як форма злочинної діяльності, трактується як ефективний інструмент політичної діяльності. Третій – *ідеологічний*. Сутність цього мотиву полягає в тому, що він передбачає терор як зброю регуляції соціальних процесів у суспільстві.

При цьому, вчені підкреслюють той факт, що теорія і практика тероризму кардинально різняться між собою. Теоретично тероризм «зрівнює» людей і групи, а в соціальній практиці протиставляє їх один одному, вибудовуючи між ними стіну страху [6].

Дослідниками помічено, що в осіб, які скоюють терористичні злочини, мотиви акумулюються у двох напрямках. У першому випадку мова йде про те, що всі його дії прагнуть до реалізації власних помислів і думок, які пов'язані з метою його діяння, а саме – реалізація терористичного акту. У другому випадку, мова йде про задоволення потреби такої особи в насильстві, яке, у свою чергу, є невіддільною від агресії та жорстокості особи терориста. Аналіз мотивів злочинної поведінки особи-терориста потрібен не тільки для усвідомлення змісту конкретного терористичного акту та факторів, що його обумовлюють, але і для розкриття сутності всього явища тероризму в цілому. Розуміння психології тероризму дозволяє нам чітко акцентувати власну увагу на тому, що нам потрібно для розуміння того, від кого можливо чекати відповідних дій, хто є терорист як особистість, як попередити та розслідувати злочини, пов'язані з терором і як притягувати до відповідальності винних осіб.

Під час нашого дослідження проблеми мотивації індивідуальної злочинної поведінки, пов'язаної з терористичною діяльністю, нас не залишало певне питання: яку вигоду отримує терорист від здійснення відповідного акту, в тому числі й у випадку, коли він робить це за матеріальну винагороду? Адже корисливі стимули, на нашу думку, тільки зовні виглядають природними мотивами, а під ними, в глибині, на підсвідомому рівні, функціонують ще інші, не менш потужні спонування, які часто є головними.

Намагаючись дати відповідь на це запитання, ми логічно зіштовхувалися з іншим. При аналізі мотиваційної основи терористичної діяльності завжди виникає запитання: які фактори, явища або події лягають в основу тих мотивів, що спонукають особу до вчинення терористичного акту. У цій ситуації можливо виділити найбільш характерні:

- чинники психопатологічного характеру. Про що йдеться мова? Серед дослідників сутності тероризму як явища та механізму його окремих проявів постійно виникає дискусія з приводу того, які особи-терористи за своїм психічним станом домінують в загальній сукупності. Тобто, терорист – це психічно здорова людина чи з певними психічними відхиленнями чи то аномаліями? У цій ситуації, на нашу думку, необхідно розуміти те, що взагалі в межах терористичної діяльності присутні обидві категорії осіб, але перша категорія, тобто здорова людина, зустрічається нам набагато частіше, ніж особа з психічними розладами;

- мотиви самоутвердження, молодіжної романтики та героїки, надання своїй діяльності особливої значимості, подолання відчуження, стандартизації. Дуже часто, особливо серед молоді, яка з певних причин опинилась у сфері розповсюдження терористичної діяльності, існує бажання тим чи іншим чином виділитись серед однолітків, перевірити власні можливості. У цьому випадку згадується внутрішня боротьба, яка точилась у свідомості Родіона Раскольнікова – героя всевітньо відомого соціально-психологічного та соціально-філософського роману Ф. М. Достоевського «Преступление и наказание». Тільки одне питання було в голові цієї людини, а саме: «Тварь я дрожащая, или право имею?». Яке, у свою чергу, і привело його до злочину – убивства;

- корисливі мотиви, які можуть витіснити ідейне підґрунтя терористичної діяльності або тісно переплестися з ними. Як це не прикро чути особам, які базують свою діяльність на тих чи інших ідеологічних постулатах, дуже часто в поведінці, яку вони пропагують, знаходить своє місце і корисна складова. Іншими словами, поряд з тією чи іншою ідеєю дуже часто виникає бажання в осіб задовольнити свої власні потреби за рахунок цієї ідеології. Терористична діяльність, яка має ідеологічне обґрунтування, також «хворіє таким недугом». Дуже часто мотиваційна основа терористичного прояву пов'язана з бажанням отримати винагороду в тій чи іншій формі;

- ідеологічні мотиви. Дуже часто тероризм є результатом «твердого» переконання у володінні природною, вищою, кінцевою істиною, унікальним рецептом урятування свого народу або навіть усього людства (ідейний абсолютизм) від певної загрози. Дуже часто в свідомості особи-терориста формується думка про факт існування певної загрози своєму народові або навіть людству. При цьому, єдиним спасінням від цієї небезпеки доля обирає його як єдиного рятівника людства.

При цьому, необхідно наголосити на тому, що чітко обумовлених факторів однієї спрямованості в процесі формування мотивів індивідуальної злочинної поведінки, яка пов'язана з терористичною діяльністю, в об'єктивній реальності не існує. Усі вони тим чи іншим чином перетинаються один з одним і утворюють комплекс явищ, що формують мотиваційну складову такого механізму індивідуальної злочинної поведінки. Безумовно, залежності від кожного окремого випадку, та чи інша група вищезазначених нами явищ набуває відповідного пріоритету для особи, яка вчиняє терористичний акт.

Якщо наголошувати на значенні мотивів для інших складових елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, то без будь-яких сумнівів вони, тобто мотиви, тісно пов'язані зі способом учинення діяння або із засобом досягнення кримінальної мети. Як наголошує В. С. Канцір, існує безпосередній зв'язок між мотивом і спрямованістю наміру. Насильство у вигляді тероризму може виступати і як спосіб, і як засіб досягнення кримінальної мети. Характер такого насильства визначається з урахуванням його мотиву. У цьому проявляється особлива специфіка тероризму, якщо простежити зв'язок саме способу діяння й мотиву [5, с. 302].

У свою чергу, морально-прикладний аспект тероризму як явища полягає у тому, що він відрізняється від інших видів насильства не просто жорстокістю, а вищим ступенем аморальності, нерозбірливості у засобах, некерованістю. Якщо терорист вважає, що треба знищити обрану

жертву, то це слід зробити так, щоб убивство справило певне враження на оточення та залякало його. Нерідко великий резонанс після терористичного акту буває важливішим за сам акт. Будь-яка особа, що безпосередньо зіштовхнулася з наслідками теракту, мимоволі може уявити себе на місці жертви, звісно, це матиме сильний психологічний ефект, тим більше, що часто жертвами стають випадкові люди [7, с. 52].

Найбільшу цікавість викликає питання про те, чи є терористична поведінка результатом раціонального вибору, зробленого на підставі ретельного аналізу співвідношення витрат і вигоди, або ж її викликано психічними силами, над якими сам терорист не владний. Останнє може охоплювати емоційне потрясіння, якого він зазнав у дитинстві, нічим не стримуване бажання діяти, фрустрацію з приводу питань ідентичності тощо. Цілком зрозумілим є прагнення відокремити терористів від «нормальної» частини людства, проте, незважаючи на значне поширення розмов про «безглузде» насильство, яке вчиняється «божевільними» терористами, існують переконливі наукові свідчення того, що вони «нормальні» за своїми психологічними характеристиками й поведінкою, яка передувала вчиненню актів насильства. Навіть терористи-смертники, щодо яких проведено численні дослідження, загалом мали нормальну психіку [8, с. 224].

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, хотілось наголосити на наступному:

- мотивація як психофізіологічний процес, що керує поведінкою людини; що задає його спрямованість, організацію, активність і стійкість; що створює здатність людини активно задовольняти свої потреби виступає невід'ємною частиною механізму індивідуальної злочинної поведінки;

- мотивація індивідуальної злочинної поведінки, пов'язаної з тероризмом базується на загальноновизнаних постулатах теорії обу-

мовлення окремого злочину та розглядається як окремий елемент відповідного механізму індивідуальної злочинної поведінки;

- мотивація індивідуальної злочинної поведінки, пов'язаної з тероризмом базується та формується на обумовлених чинниках психопатологічного характеру; мотивах самоутвердження, молодіжної романтики та героїки, надання своїй діяльності особливої значимості, подолання відчуження, стандартизації; корисливих мотивах; ідеологічних мотивах;

- усе підґрунтя мотивації індивідуальної злочинної поведінки, пов'язаної з тероризмом, носить комплексний характер та демонструє взаємозв'язок однієї групи факторів з іншою, але, при цьому, зберігається пріоритетність таких груп для кожного випадку окремо, в межах якого та чи інша група вищезазначених нами явищ набуває відповідного пріоритету для особи, яка вчиняє терористичний акт.

Література

1. Кримінологія. Академічний курс/за заг. ред. О. М. Литвинова. Кол. авторів. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
2. Лебедев И. А. Характеристика личности осужденного за терроризм. *Человек: преступление и наказание*. 2005. № 3 (51). С. 95–100.
3. Антонян Ю. М. Терроризм: криминологическое и уголовно-правовое исследование: монография. М.: Щит-М, 1998. 306 с.
4. Психологи о терроризме («круглый стол»). *Психологический журнал*. 1995. Т. 16, № 4. С. 33-37. URL: <https://psyfactor.org/terror3.htm> (дата звернення: 29.09.2020).
5. Канцір В. С. Спонукальні мотиви терористичної діяльності. *Науковий вісник Львівського ДУВС*. 2012. № 1. С. 294-303.
6. Newman Graeme R. Policing terrorism: an executive's guide / by Graeme R. Newman and Ronald V. Clarke. – Washington, DC: U.S. Dept. of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, Center for Problem-Oriented Policing, 2008. – 134 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=8Mcpf0rbXCIC&printsec=frontc>

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемі встановлення змісту мотивації індивідуальної злочинної поведінки, пов'язаної з тероризмом. Наголошується на важливості базування процесу формування мотивації даного виду злочинної діяльності на чинниках психопатологічного характеру; мотивах самоутвердження та молодіжної романтики та героїки; корисливих мотивах; ідеологічних мотивах. Робиться висновок про те, що мотивація індивідуальної злочинної поведінки пов'язаної з тероризмом, носить комплексний характер та демонструє взаємозв'язок однієї групи факторів з іншою.

Ключові слова: мотив, мотивація, тероризм, індивідуальна злочинна поведінка

SUMMARY

The problem of establishing the content of the motivation of a person who embarks on the path of terrorist activity is very relevant at this time. Modern society, not only Ukrainian, is constantly under threat of terrorist attacks in various spheres and from different directions. Therefore, to answer the question of what is the motivating component of individual criminal behavior, which is associated with the commission of a terrorist act, is a must for humanity.

The purpose of the scientific article is to clarify the main content of the motivation of individual criminal behavior related to terrorism and to determine the characteristic motives that motivate a person to commit a terrorist act.

The main content of the article emphasizes that motivation, as a psychophysiological process that controls human behavior; that sets its focus, organization, activity and stability; which creates the ability of a person to actively meet their needs is an integral part of the mechanism of individual criminal behavior. In this case, the motivation of individual criminal behavior related to terrorism is based on the generally accepted postulates of the theory of conditioning a particular crime and is considered as a separate element of the relevant mechanism of individual criminal behavior. In addition, it is based and formed on the causes of psychopathological nature; motives of self-affirmation, youth romance and heroism, giving special significance to their activity, overcoming alienation, standardization; selfish and ideological motives.

It is concluded that all the grounds for the motivation of individual criminal behavior related to terrorism is complex and demonstrates the relationship of one group of factors with another, but, while maintaining the priority of such groups for each case separately within which one or another the group of phenomena mentioned above acquires the appropriate priority for the person who commits a terrorist act.

Keywords: motive, motivation, terrorism, individual criminal behavior

over&hl=ru#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 12.10.2020).

7. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібник / кол. авторів ; за заг.ред. проф. В. К. Грищука. Львів: ЛьвДУВД, 2011. 328 с.

8. Конєв О. Ю. До питання про деякі психологічні фактори, що спричиняють терористичну діяльність. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 224-225. URL: file:///C:/Users/8FEE~1/AppData/Local/Temp/Pupch_2014_4_70.pdf (дата звернення: 15.10.2020)